

Mest en maatschappij

Verlag van de werkconferentie 19 maart 2002

Peter Besseling
Hans Bulthuis

landbouw, natuurbeheer
en visserij

© 2002 Expertisecentrum LNV, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Rapport EC-LNV nr.2002/100
Ede/Wageningen

Teksten mogen alleen worden overgenomen met bronvermelding.

Deze uitgave kan schriftelijk of per e-mail worden besteld bij het Expertisecentrum LNV onder vermelding van code 2002/100 en het aantal exemplaren.

Oplage 200 exemplaren

Samenstelling Peter Besseling, Hans Bulthuis (Directie Landbouw)

Druk Ministerie van LNV, directie IFA/Bedrijfsuitgeverij

Productie Expertisecentrum LNV
Bedrijfsvoering/Vormgeving en Presentatie
Bezoekadres : Galvanistraat 7
Postadres : Postbus 482, 6710 BL Ede
Telefoon : 0318 671400
Fax : 0318 624737
E-mail : Balie@eclnv.agro.nl

Voorwoord

'Mijn wereld is niet de jouwe, maar dat weerhoudt mij niet om van jou te houden.'
Met dit citaat uit het boekje *Pieter Konijn, 100 jaar later*, gaf de dagvoorzitter de heer R.D. Woittiez de aftrap voor de werkconferentie 'Mest en Maatschappij'. De conferentie werd op 19 maart 2002 in Kasteel Groeneveld in Baarn gehouden. Tijdens deze werkconferentie werden de resultaten van een drietal onderzoeken gepresenteerd in het kader van de Evaluatie Meststoffenwet 2002. De onderzoeksresultaten zijn besproken op de conferentie en door verschillende maatschappelijke organisaties van een reactie voorzien. De conferentie is een belangrijk onderdeel in het verdere vervolg van de evaluatie meststoffenwet. De conferentie is door het EC-LNV georganiseerd in opdracht van de stuurgroep van het project Evaluatie Meststoffenwet 2002. Ik wil bij deze, de deelnemers, de inleiders, de voorzitter en het organisatie team (Henri Bos, Jolanda van Es en Alfred van Hoorn) bedanken voor hun enthousiaste bijdrage.

Drs. R.P. van Brouwershaven
Directeur Expertisecentrum LNV

Inhoudsopgave

1	Doel en programma van de conferentie	7
2	Reacties op de inleidingen	9
2.1	Evaluatie Rechtshandhaving Meststoffenwet' door dhr. mr. R. Vossen, Expertisecentrum Rechtshandhaving	9
2.2	'Evaluatie flankerend beleid meststoffenwet' door ing. J. Van Vliet, Expertisecentrum LNV	10
2.3	Minas en milieu, Balans en verkenning" Dhr. ir. R. van den Berg en ir. H. Westhoek, Milieu- en natuurplanbureau (RIVM)	10
3	Samenvatting van de 1-minuut toespraak	13
4	Belangrijkste vragen uit de werkgroepen	17
	Bijlage 1 Volledige verslagen van de werkgroepen	19
	Bijlage 2 De volledige 'statements' van de maatschappelijke organisaties	26
	Bijlage 3 Deelnemerslijst werkconferentie "Mest en Maatschappij", 19 maart 2002, Baarn	36

1 Doel en programma van de conferentie

In opdracht van de bewindslieden van LNV, VROM en V&W wordt thans de "Evaluatie Meststoffenwet 2002" uitgevoerd. Over dit onderwerp zal in de maand mei 2002 een beleidsbrief aan de Tweede Kamer worden gestuurd.

De aanleiding van de Evaluatie 2002 is tweeledig. In artikel 68 van de Meststoffenwet staat dat de minister van LNV aan de Tweede Kamer tweejaarlijks verslag moet doen over de werking van de wet. Dit jaar betreft het een rapportage over de jaren 2000 en 2001. Daarnaast hebben de ministers van LNV en VROM in de afgelopen periode aan de Tweede Kamer een aantal toezeggingen gedaan, die richting geven aan de Evaluatie 2002. Deze toezeggingen hebben onder meer betrekking op al dan niet aanpassing van de wettelijke MINAS-verliesnormen 2003, de handhaving en naleving van de Meststoffenwet alsmede het flankerend beleid bij deze wet. Over deze drie onderwerpen zijn onderzoeksrapporten geschreven door Milieuplanbureau, Expertisecentrum LNV en Expertise Centrum Rechtshandhaving van het ministerie van Justitie.

Thans is de rapportage van het Milieuplanbureau en het Expertisecentrum LNV beschikbaar:

1. Minas en Milieu, Balans en verkenning, Milieu- en natuurplanbureau RIVM
2. Evaluatie flankerend beleid Meststoffenwet, Expertisecentrum LNV

Beide rapportages zijn ook te vinden op internet: www.mestloket.nl

Deze rapportages zijn toegestuurd aan belanghebbende maatschappelijke organisaties. In de hoofdrapportage heeft een herberekening van het mestoverschot in Nederland plaatsgevonden. Hiermee is de hoeveelheid mestoverschot geactualiseerd zoals reeds toegezegd aan de Tweede Kamer in 2001. De rapportage van het Expertisecentrum Rechtshandhaving is beschikbaar in april 2002, hiervoor wordt een aparte commentaarrronde georganiseerd.

Op dinsdag 19 maart jl. vond een werkconferentie plaats waarin de maatschappelijke organisaties werden geïnformeerd over de opzet en de resultaten van onderzoek dat is uitgevoerd in het kader van de Evaluatie 2002. In deze conferentie zijn de onderzoeksresultaten gepresenteerd en het dagprogramma bood gelegenheid voor informatieve vragenronden. Daarnaast zijn de onderzoeksresultaten toegestuurd aan maatschappelijke organisaties met het verzoek om schriftelijk commentaar. Er is gelegenheid te reageren op de rapportage Evaluatie Meststoffenwet tot uiterlijk 3 april 2002. De hoofdlijnen van de reacties zullen samen met het beleidsmatige antwoord daarop, worden verwerkt in bovengenoemde beleidsbrief.

Doel van de werkconferentie

Het doel van de werkconferentie is om onderzoeksresultaten van de Evaluatie meststoffenwet bekend te maken en om van gedachten te wisselen om de resultaten betekenis te geven. Verder was het de bedoeling om een standpunt te bepalen 'hoe om te gaan met het mestvraagstuk'.

1. De volgende vragen staan in de Evaluatie meststoffenwet centraal:
2. Zijn de doelen in de meststoffenwet tijdig gerealiseerd in samenhang met de geplande verliesnormen?
3. Wat is de bijdrage van het flankerend beleid daaraan?
4. Zijn de instrumenten uitvoerbaar en handhaafbaar?

Het programma van de dag zag er als volgt uit:

Programma

10.00 uur	Opening door de dagvoorzitter, de heer ir. R.D. Woittiez, plv. directeur AID
10.05 uur	'Opzet Evaluatie Meststoffenwet 2002' door dhr. ir. A. van Hoorn, projectleider Evaluatie Meststoffenwet 2002
10.15 uur	'Evaluatie Rechtshandhaving Meststoffenwet' door dhr. mr. R. Vossen, Expertisecentrum Rechtshandhaving
10.25 uur	Informatieve vragenronde
10.30 uur	'Evaluatie Flankerend Beleid Meststoffenwet' door dhr. ing. J. van Vliet, Expertisecentrum LNV
10.40 uur	Informatieve vragenronde
10.45 uur	Pauze
11.15 uur	'Minas en milieu, balans en verkenning', dhr. ir. R. van den Berg, dhr. ir. H. Westhoek, Milieu- en Natuurplanbureau (RIVM)
11.55 uur	Informatieve vragenronde
12.15 uur	Lunch
13.15 uur	1 minuut spreektijd beschikbaar per organisatie om een statement neer te zetten. Aanmelden direct na binnenkomst bij de dagvoorzitter.
13.45 uur	In werkgroepen discussie met onderzoekers over de resultaten en gedachtewisseling tussen de maatschappelijke organisaties onderling over 'hoe verder'.
14.45 uur	Pauze
15.15 uur	Plenair terugrapporteren per werkgroep
16.00 uur	Afsluiting
16.15 uur	Borrel

Kasteel Groeneveld, Groeneveld 2, 3744 ML, Baarn, tel. 035 5420446

2 Reacties op de inleidingen

2.1 Evaluatie Rechtshandhaving Meststoffenwet' door dhr. mr. R. Vossen, Expertisecentrum Rechtshandhaving

De rapportage is nog niet afgerond en zal in april 2002 verschijnen. In de voorlopige resultaten staat de handhaafbaarheid van MINAS centraal. De volgende vraag is onderzocht: 'Hoe effectief was de handhaving van MINAS in de jaren 2000 – 2001?' Een ruwe schatting op 268 bedrijven levert op basis van 'self report' de volgende percentages. Opzettelijk overtreden 8%, onjuiste aangifte doen 5% en substantiële fraude 1%. Uit een oordeel over collega's in de doelgroep blijkt dat 76% de regels naleeft, waarvan 17% dit onbewust doet. Het naleven van de regels kan worden verbeterd door de groep onbewuste overtreders goed voor te lichten.

Vragen en antwoorden over de inleiding:

Dhr. Stormink (VLB)

Is er uit het onderzoek iets aan te geven over de rol van de accountants en de adviseurs?

☞☞ Het is wel onderzocht maar op dit moment nog niet veel over te zeggen. De doelgroep geeft aan dat de accountants geld kost. Aan de andere kant blijkt de rol van de intermediair wel waardevol.

Dhr. Maarsingh (NLTO)

Was het aantal geïnterviewden representatief voor de sectoren?

☞☞ Er is een evenredige verdeling gemaakt van de sectoren.

Dhr. Zonderland (NMV)

Hoe zal Brussel omgaan met berichten van fraudegevoeligheid van MINAS?

☞☞ Is een beleidsmatige vraag. Mevrouw Elsinghorst van LNV: het is in ieder geval geen pluspunt, verder is het moeilijk aan te geven.

Dhr. de Vries (Koeien en kansen)

Hoe is de naleving per sector?

☞☞ De analyse is voor de totale doelgroep. De huidige onderzoeksaanpak maakt het niet mogelijk om een uitsplitsing te maken naar sectoren. Dit geldt voor de vragen over de naleving. Voor de andere vragen wel een uitsplitsing naar sectoren mogelijk.

Dhr. Scholte Albers (GLTO)

De administratieve lastendruk wordt door de praktijk gevoeld. In hoeverre is er een kruisbestuiving met het werk van de commissie Sorgdrager naar administratieve lastendruk?

☞☞ Er komen aanbevelingen in het rapport voor verbetering.

2.2 'Evaluatie flankerend beleid meststoffenwet' door ing. J. Van Vliet, Expertisecentrum LNV

Doel van het flankerend beleid is om bij te dragen aan evenwicht op de Nederlandse mestmarkt. De evaluatie beschrijft de effecten van verschillende middelen die in de loop van de jaren zijn gehanteerd. De effecten zijn uitgedrukt in hoeveelheid fosfaat. Conclusie is dat de verschillende opkoopregelingen, in het bijzonder de Regeling Beëindiging Veehouderijtakken, aanzienlijk bijdragen aan het bereiken van evenwicht op de mestmarkt. "Warme" sanering van potentiële stoppers t.o.v. "koude" geeft extra vermindering mestoverschot. De bijdrage van de meer sociaal-economisch gerichte middelen (bedrijfsplannen, inkomensondersteuning, financiële ondersteuning) is niet te concretiseren of is gering.

Vragen en antwoorden over de inleiding:

Dhr. van den Heuvel (Cumela)

Er is nooit fysiek een mestoverschot geweest. Alleen in 1998 door een te nat jaar. Hoe komen de berekeningen van het mestoverschot tot stand?

~~De berekeningen van het mestoverschot worden door het LEI uitgevoerd. Het was geen onderdeel van de evaluatie flankerend beleid.~~

Dhr. Zonderland (NMV)

Kunnen alle verschijningsvormen van fosfaat zomaar worden opgeteld?

~~Dit was geen onderdeel van de evaluatie.~~

Dhr. Muller (Praktijkcijfers)

Waren de overschotberekeningen in 200 gebaseerd op forfaitair of werkelijk?

~~De berekeningen die in 2000 gemaakt zijn gebaseerd op werkelijke gehalte aan fosfaat. De correcties die hiervoor zijn gebruikt zijn echter iets anders dan in de recente berekeningen van het mestoverschot door het LEI.~~

Dhr. Maarsingh (NLTO)

Als er een overschot was van 21,5 en er is 23,5 opgekocht is er dan geen overschot meer?

~~Van het ooit berekende overschot van 21,5 moet de 14,5 worden afgetrokken die in 2000 en 2001 is gerealiseerd.~~

2.3 Minas en milieu, Balans en verkenning" Dhr. ir. R. van den Berg en ir. H. Westhoek, Milieu- en natuurplanbureau (RIVM)

Vragen in het kader van de evaluatie. 1) Wat zijn de effecten van MINAS in de periode 1998-2000? 2) Wat is de relatie tussen verliesnormen en milieueffecten en sociaal economische effecten? Volgens een diagnose is MINAS een effectief instrument; vooral conceptueel is het een goed instrument. Het geeft een prikkel maar laat vrijheid in maatregelen op bedrijfsniveau. Het effect verschilt per sector en in de eerste jaren leidt het tot hoge heffing. Op melkveebedrijven is in de jaren '86-'99 het stikstofoverschot gedaald, met name op MINAS-plichtige bedrijven (-49 vs -22). Op intensieve veehouderijbedrijven heeft MINAS weging effect op de excretie per dier, terwijl de ontwikkeling van mestafzetkosten een stijgende lijn laat zien. In de akkerbouw is het stikstofoverschot verschillend per regio, afhankelijk van het gebruik van dierlijke mest. De gemiddelde heffing voor veebedrijven is in 2000 hoger dan in 1999 maar op vooral pluimveebedrijven lager dan in 1998.

Voor bepaling van prestaties van MINAS op milieueffecten is de tijd van invoering nog te kort voor waarnemingen. Afhankelijk van de oudheid van water neemt de

nitraatconcentratie in het grondwater toe in het bovenste grondwater. De gemiddelde concentratie fosfaat en stikstof is nog een factor twee boven de norm en het aandeel landbouw nationale emissie naar het oppervlaktewater is 50-60%.

In de ex-ante evaluatie wordt gesteld dat milieudoelstellingen vragen om aanscherping verliesnormen gedifferentieerd naar plaats en tijd. Aanscherping van de verliesnormen 2002 naar 2003 leidt voor N- en P₂O₅-concentraties op zowel grasland als bouwland tot een daling. Onder deze omstandigheden kunnen de kosten voor melkveehouderijbedrijven op uitspoelingsgevoelige grond oplopen tot gem. 1000 en voor akkerbouw tot 600 euro. De druk op de mestmarkt kan door stijgende kosten van mestafzet leiden tot 5% krimp in de intensieve veehouderij.

De (verplichte) mestafzetovereenkomsten (MAO) leidden in 2003 voor de melkveehouderij tot 75% loze contractruimte. De kosten per melkveehouder zijn gemiddeld 1100 euro. In de varkens- en pluimveehouderij is juist meer afzetruimte nodig dan volgens MAO hoeft. Dit komt doordat MAO en MINAS niet 100% sporen vanwege verschil in forfaitaire- en werkelijke gehalten.

Op lange termijn is een aanscherping nodig van de fosfaatsnormen (0-1 kg fosfaat per ha) om ecologisch herstel van het oppervlaktewater te bereiken. Dit heeft echter sociaal-economische gevolgen en implementatie leidt tot financiële kosten voor alle sectoren, bovendien leidt extra mestoverschot tot krimp van de veestapel in de intensieve veehouderij (-30%). In het agrocomplex daalt de toegevoegde waarde met 1 miljard euro en kan het aantal arbeidsplaatsen afnemen met 20.000.

Op lange termijn zou voor stikstofverliesnormen als criterium moeten gelden de oppervlaktewaterkwaliteit + RAP/NAP. Voor grondwater op droge zandgronden is een nadere duiding van droge gronden nodig, inclusief kennis over denitrificatiecapaciteit.

Vragen en antwoorden over de inleiding:

Dhr. Maarsingh (NLTO)

Het statement van de heer Maarsingh is dat de nitraatgehalten in het grondwater bij de akkerbouw en vollegrondsgroenteteelt de helft lager is dan bij de andere sectoren. Het beeld dat de akkerbouw verdient aan de mestafzet klopt niet. De praktijk ziet er anders uit dan PPO heeft berekend. Mest kost voor de akkerbouwer geld. Er zijn ook open teelt sectoren die in problemen komen.

~~EE~~ Voor de akkerbouw is uitgegaan van de LEI bedrijveninformatienet. Voor de vollegrondsgroenteteelt en de boomteelt is uitgegaan van de berekeningen van het PPO. De vollegrondsgroentesector heeft problemen met MINAS aanscherping in de teelt van bladgewassen.

Dhr. Maarsingh (NLTO)

Als er aanscherping komt dan de is er geen ruimte meer voor dierlijke mest pag. 138. De aanscherping leidt alleen tot hogere kosten.

~~EE~~ Op bouwland op zand met grondwatertrap 6,7,7* is de gemiddelde nitraatconcentratie wel boven de norm.

Maarsingh: klei en bouwland heeft geen probleem, zand met grondwatertrap 6,7,7* wel. Echter veel minder dan de verliesnormen van de andere sectoren

~~EE~~ Op klei gaat het ook om de belasting van de het oppervlaktewater

Maarsingh: dat is gemeten in de Hoekse Waard. Op pag 64, gemeten N concentratie is lager in de akkerbouw dan in de veehouderij

Dhr. Jacobs (Mergellandcoöperatie)

De waterleidingsmaatschappij geeft aan dat hun bronnen andere resultaten geven dan de metingen die in dit rapport zijn gebruikt. Zijn die metingen wel juist?

~~EE~~ De concentraties voor löss liggen boven de norm, een precieze vergelijking van beide type metingen is nu niet mogelijk.

Dhr. de Vries (koeien en kansen):

Mist de trend in de cijfers.

De trend is wel duidelijk aanwezig. Er is een daling van de overschotten zichtbaar in de zandgebieden voor nitraat gemeten in de bovenste grondwater. Op 5 tot 15 meter geen stijging meer van de N concentratie. De piek is daar al geweest. Op 30 meter is nog wel een stijging te verwachten.

Dhr. Scholte Albers (GLTO)

Pag 138; effecten naar 2030 blijkt dat de scenario's onderling niet veel verschillen. De verschillen binnen grondwatertrappen is groter dan tussen grondwatertrappen. Wat is hiervan de oorzaak?

De verlaging van de hoeveelheid fosfaat is niet zo groot tussen variant b en d. Binnen grondwatertrap GT 6 zijn er grote verschillen in bodemsoorten. Die blijken toch meer bepalend te zijn.

Dhr. Zonderland (NMV)

Rekenen we met MINAS wel uit wat we uitrekenen? Op een intensief bedrijf kan een veel grotere hoeveelheid mest worden toegediend uitgaande van stikstof. Er lijkt geen verband te zijn tussen MINAS en milieu?

In dit geval zal fosfaat beperkend zijn en moet er op het intensieve bedrijf mest worden afgevoerd om aan de fosfaatverliesnormen te voldoen.

Dhr. Denters (provincie Gelderland)

Het rapport beveelt meer maatwerk aan, wat betekent dat voor de administratieve lastendruk?

3 Samenvatting van de 1-minuut toespraak

Op de werkconferentie was er een open podium waarop deelnemers uit de maatschappelijke organisaties een eerste reactie konden geven op de evaluatierapporten en het vervolg dat daaraan zou moeten worden gegeven. De statements zijn hieronder kort samengevat. De volledige statements staan in de bijlage.

0Dhr. J. Scholte Albers (GLTO)

Standpunten die positie bepalen voor de reactie van LTO.

~~ZZ~~ Verleden

Afspraken LTO-VROM-LNV in document Positiebepaling toekomst mestbeleid.

Akkoord getekend voor mestbeleid tot 2002, niet verder.

~~ZZ~~ Heden

Bijstelling voornemens zoals die zijn vastgesteld in de wetgeving.

Normen: meetdiepte, zandgronden, fasering

Knelpunten: loze contracten, hoge heffingen die niet verantwoord kunnen worden

~~ZZ~~ Toekomst

LTO staat voor objectivering van beleid: meten is weten. Beleid niet baseren op voorstellen of aannames. Er doen zich drie situaties voor: 1) Als problemen zijn vastgesteld (zoals Gt VII en VIII) op basis van feiten, erkennen we deze 2) sprake van kennishiaat -> kennis vergaren en agrarisch handelen naar oppervlaktewaterkwaliteit 3) als problemen opgelost zijn, dan ook geen beleid meer voeren.

Dhr. R. Pleune (Waterpakt)

Rapport geschreven vanuit beleidsreferentie door gebruik van termen als 'moeilijk' en 'hoog'.

~~ZZ~~ Redenatie in het rapport over fosfaat niet helemaal te volgen. 'Laten we het fosfaat probleem maar nuanceren want als er een beetje bijkomt, maakt het niet zoveel meer uit'.

~~ZZ~~ Nu nog geen reden om naar plaats en tijd te differentiëren. De 100 kg stikstof en 5 kg fosfaat norm is nodig voor alle gebieden.

~~ZZ~~ Aantal scenario's erg beperkt tot 2003 en 2030. Ook graag een tussenstap hoe je in 2010 komt tot waterkwaliteitsdoelstellingen die zijn afgesproken.

Dhr. T. Hofstra (NMV)

Rapport ademt de sfeer van aannames en rekenmodellen.

Basisprincipes

~~ZZ~~ Meetdiepte en aantal malen meten is bepalend. Maar meetdiepte is niet bekend; in Nederland heeft men te hoog gemeten waardoor een verkeerd beeld is ontstaan.

~~ZZ~~ Van alle opgepompte drinkwater is het gemiddeld N-niveau 3,5 mg/l. Door de grote hoeveelheid waterwinning zijn drinkwaterbedrijven zelf mede verantwoordelijk voor het hoge N-niveau (en verdroging). Van alle drinkwater komt 58% uit de grond, de rest komt uit oppervlaktewater met hoger N-gehalte en andere schadelijke stoffen. Het is 2,5 keer zo duur om er drinkwater van te maken.

~~ZZ~~ Water uit het buitenland, met hoog N-gehalte, stroomt over 60% van het Nederlandse grondgebied: hoe is dan de norm te bereiken?

- ✘ De onvoldoende capaciteit van RZI en recreatievaart belasten het oppervlaktewater. Een Brusselse resolutie dringt erop aan om dit in beeld te brengen.
- ✘ Er is een Brusselse bacteriologische norm voor RZI; Nederland overschrijdt die meer dan 100 maal.
- ✘ In melkveehouderij-sector is nooit onderzoek gedaan naar gebiedseigen oppervlakte water. Boerensloten hebben een reinigende werking.

Statement

- ✘ De sector zorgt voor schoon drinkwater uit grondwater.
- ✘ De waterwinputten zitten niet in stedelijk gebied.
- ✘ De sector zuivert het oppervlaktewater.
- ✘ We willen worden afgerekend op juiste wetenschappelijke onderbouwing en monitoring en op juiste balans in mate van vervuiling t.o.v. de Nederlandse samenleving.

Dhr. H.W. Remmers (N&M)

- ✘ De situatie van mestnormen 2003 is nog niet duurzaam. Het meest vergaande scenario H is nog ongeschikt voor herstel van de ecologische kwaliteit (fosfaat/ammoniak).
- ✘ Voor de EU nitraat richtlijn zijn de normen 2003 onvoldoende want op 330.000 ha wordt de nitraatnorm niet gehaald. Dus dit pleit voor aanscherpen in 2003 van stikstofverliesnormen volgens scenario 1.
- ✘ Volgend kabinet zal het mestbeleid moeten richten op schoon oppervlaktewater en dus aanscherping van fosfaatnormen naar 100 kg in 2004.
- ✘ Fosfaatkunstmest zou al in 2003 in MINAS moeten worden opgenomen.
- ✘ Economische effecten variant G zijn erg groot, daarom warm sanering op basis van bedragen uit het verleden in zones rondom natuurgebieden.
- ✘ MAO is nog niet sluitend en sturend daarom zal het in 2003 moeten worden aangescherpt.
- ✘ Droog zand blijkt meer te zijn dan huidige 140.000 ha (p 186: 600.000 ha): onderscheid maken in echt droog zand op GT VI.
- ✘ Toetsdiepte veranderen: niet echt een goed voorstel.

Dhr. J.M. Vrij (NZO)

- ✘ Forse aanpak nodig van management op melkveebedrijven op vooral droge zandgronden.
- ✘ De melkveehouder zodanig prikkelen en stimuleren dat tot een doorbraak wordt gekomen. Leren van voorlopers.
- ✘ Schaf loze MAO af.
- ✘ Participeer in het veranderingsproces in de melkveehouderij: voorlopers stimuleren.

Dhr. H. Denters (IPO/Prov. Gelderland)

- ✘ Melkveehouderij maakt op korte termijn vorderingen, ook regionaal (zie o.m. resultaten 2001 van deelnemers aan regionale nitraatprojecten)
- ✘ Alle provincies hebben te maken met specifieke milieutaakstellingen in het kader van het SGR2 en de Reconstructiewet.
- ✘ In Reconstructieplannen wordt de vraag beantwoord waar we in de reconstructiegebieden straks nog welke veehouderij een plaats kunnen laten houden.
- ✘ Jammer dat geen alternatief scenario is opgenomen dat ervan uitgaat dat de derogatie in Brussel niet doorgaat. Vrees voor koude sanering (via mestafzetsscenario) wanneer de derogatie niet doorgaat.
- ✘ Voor provincies is het niet eenvoudig met gebiedsgericht beleid oplossingen te vinden wanneer grenswaarden niet binnen bereik komen. Het is moeilijk om niet in strijd te komen met EU-kader voor steun aan de landbouw.

Dhr. A. Klompe (NAV)

- ✘ Nederland: één groot gemengd bedrijf. Voor duurzame productie zou ruimte moeten komen voor mest richting akkerbouw.

- ⚡ Grote verschillen in mineralen in de bodem. Geen relatie tussen MINAS en milieubelasting. Geef me een reden waarom het nodig is dat fosfaatkunstmest moet worden opgenomen in MINAS.
- ⚡ Mestafzetcontracten koppelen aan grond. We willen naar leveringsplicht mest voor goede verdeling van mest over het land. Daarom leveringsplicht en 100% afzetcontracten voor stimulering van de marktwerking.

M.v.d. Heuvel (CUMELA)

Waarop zijn de berekeningen van het landelijk mestoverschot gebaseerd? Er was in 1998 een piek in het mestoverschot omdat mest niet is afgegeven tot het moment dat het land te nat was. Daardoor kon het niet worden uitgereden. Verder was en is in Nederland geen mestoverschot. Het is jammer dat de '95 norm niet is gehanteerd.

Dhr. J. Jacobs (Mergellandcoöperatie)

- ⚡ Volgens een TNO-rapport lijkt de bodem van löss veel op die van klei. Waarom is löss dan ingedeeld bij zandgrond? In de rapportage wordt hieraan onvoldoende onderbouwing gegeven.
- ⚡ Nitraatverlies van lössgrond is lager dan wordt gesteld door het hoge vochtleverend vermogen van de bodem. Door capillaire opstijging, in combinatie met diepe bewortelbaarheid (4 meter), komt nitraat in zomertijd weer uit de grond.
- ⚡ Löss is in het rapport niet apart doorgerekend. Löss wordt onnodig gerekend onder de zware eisen voor zandgrond terwijl door WML gemeten bronwaarden nitraatgehalten in het grondwater laag zijn.
- ⚡ Gebiedsgerichte maatregelen leiden tot betere resultaten dan algemeen geldende regels.
- ⚡ Wanneer de lijn van het rapport wordt gevolgd, worden voorlopers afgestraft en wordt de aantrekkelijkheid van het gebied aangetast.

4 Belangrijkste vragen uit de werkgroepen

Tijdens de conferentie is in een viertal werkgroepen een inventarisatie gehouden van de meest prangende vragen ten aanzien van de inleiding over 'Minas en milieu'. Op de totaal 8 vragen is door beide inleiders dhr. van de Berg en de dhr. Westhoek een reactie gegeven. De vier werkgroepen waren verdeeld over vier ruimtes: de bibliotheek, de schouwkamer, de oranjerie en de boomkamer. Het volledige verslag van de werkgroepen staat in de bijlage.

Wergroep 'bibliotheek' voorzitter dhr. E. Biewinga:

Aanscherping van de verliesnormen levert op de droge zandgronden onvoldoende resultaat: 50 mg wordt niet gehaald. Is gebiedsgericht beleid mogelijk als versterking of alternatief? Zijn er mogelijkheden om gericht uitspoeling te voorkomen door maatregelen?

☞ Uit verschillende projecten in de praktijk blijkt dat via maatregelen uitspoeling is te verminderen. Bijvoorbeeld door eerder opstallen van melkvee. In variant c is hiermee gerekend. Het blijkt echter dat deze maatregelen niet voldoende zijn. Het lijkt ook beter om de ondernemer die keuzeruimte te laten welke maatregelen hij wil uitvoeren dus geen middelvoorschriften.

Waarom in het rapport geen aandacht voor een lagere derogatie dan 250 kg?

☞ Deze vraag is niet door de opdrachtgever gesteld. In het LEI deel is er wel naar gekeken. De derogatie heeft geen effect op het milieu, tenzij de MAO stelsel beperkend wordt. De derogatie heeft vooral invloed op het aantal af te sluiten MAO. Het kan zijn dat de er onvoldoende MAO plaatsingsruimte is. Binnen MINAS is er echter geen probleem om meer mest te gebruiken dan in de grens in de MAO.

Wergroep 'boomkamer' voorzitter dhr. J. Nijsten:

NZO en Rabobank: Zijn er maatregelen, prikkels en stimulansen om het peloton van de sector dezelfde resultaten te laten behalen als de voorlopers?

☞ Uit het LEI deel van het onderzoek blijkt een positief effect van de voorlopers en stimulansen.

Waterpact/VEWIN: is er een doorkijk naar de toekomst mogelijk? Wanneer bereiken we einddoelstellingen?

☞ Voor het oppervlaktewater en fosfaat is dat een zaak van zeer lange adem. Aanpak hiervan heeft nogal wat sociaal economische gevolgen. Aan het diepe grondwater is nog geen aandacht besteed. Onduidelijk is wanneer het front van nitraat het diepe grondwater bereikt en wanneer dit weer weg is onder invloed van maatregelen.

Wergroep 'oranjeriezaal' voorzitter mw. G. van Eck:

Hoe is in de praktijk de aanwijzing van droge zandgronden? Hoe kan de denitrificatiecapaciteit worden meegenomen? Hoe moet een boer omgaan met klein aandeel droog zand op het bedrijf?

☞ Er is een verschil in de modelmatige berekeningen van dit onderzoek en de aangewezen droge zandgronden. Actualisatie van de droge zandgronden door Alterra die momenteel plaatsvindt, zal in 2003 of 2004 een actueel beeld van de daadwerkelijke situatie worden gegeven. Door verschillende ontwikkelingen is het areaal toegenomen.

☞ Denitrificatie is belangrijke factor. Nog niet aan te geven is of het cijfermateriaal voldoende is om op perceelsniveau de mate van denitrificatie aan te geven.

Werkgroep schouwkamer voorzitter dhr. A. Schutte

Wat denkt onderzoek de komende jaren te bereiken om de relatie verliesnormen en emissie naar grond en oppervlaktewater beter in de vingers te krijgen?

Er zijn vooral onzekerheden over de relatie tussen bemesting en lokale oppervlaktewaterkwaliteit. Dit maakt het lastig om hieruit conclusies uit trekken.

Uit ander onderzoek het zogenaamde DOVE veen zal het op termijn mogelijk zijn om meer inzicht te krijgen in deze relatie

Wat zijn opties voor het oplossen van het probleem van loze contracten?

Bijlage 1 Volledige verslagen van de werkgroepen

Verslag werkgroep Oranjeriezaal

Aanwezig waren: E. Ordelman (NAJK), Maarsingh (NLTO), J. Bosman (Praktijkcijfers 2), Hellings (min V&W), Dhr. Zonderland (NMV), R. Haije (LNV, JZ), P. Besseling (EC-LNV), A. S. M. Tabak (LNV, DL), M. ter Horst (Redactie Boerderij), H. Scholte (LTB, Adviseurs en Accountants), A. Klompe (NAV), T. van Korfen (ZLTO), L. Absil (Waterpact), Lanting (LTO Nederland), H. Westhoek (RIVM), G. ter Horst (redactie Agrarisch Dagblad), J. Scholte Albers (GLTO), G. van Eck (EC-LNV), P. Henkens (Min. VROM, DGM/BWL), H. Denters (prov. Gelderland), E. Geurtsen (PVE), L. Beijer (EC-LNV, notulen)

Dhr. Maarsingh (LTO)

Discussie rondom het **meetprotocol**, hoe zit dat Europees? Moet er geen Europees meetprotocol komen?

Opmerking Peter Henkens: nee, want is in kader nitraatrichtlijn niet interessant.

Want als je de middelvoorschriften maar opvolgt maakt de manier van meten niet uit. In Nederland is dat wegens MINAS natuurlijk ander verhaal.

Aanwijzing droge (zand)gronden, hoe voer je dat in de praktijk uit ()?

Het beschikbare kaartmateriaal is bijvoorbeeld ontoereikend daarvoor (verouderd en verkeerde schaal).

Dhr. Absil (Waterpact)

Aanpassen **toetsdiepte**. Waarom nodig?

En er wordt gepraat over differentiatie naar plaats en tijd hiervan.

Wat wordt met differentiatie naar plaats bedoeld?

Dhr. Lanting (LTO)

Waarom is de **toetsdiepte 1 m** op droog zand want daardoor wordt het beleid bevestigd?

Waarom zijn er geen meetgegevens beschikbaar van het noordelijke zandgebied?

Waarom wordt er niet gemeten in natuur- en woongebieden (nitraatgehalten)?

Aanwijzen droog zand: als op mijn bedrijf enkele ha droog zand wordt aangewezen wat moet ik daar dan doen als boer ()?

Wat levert het gebruik van **groenbemesters** op voor het milieu?

Dhr. Klompe (NMV)

Er is geen relatie tussen fosfaat uit kunstmest en milieubelasting.

Wat is de relatie tussen MINAS en milieubelasting?

Dhr. Tabak (Ministerie van LNV)

Aanwijzingscriteria droge gronden nu op basis van Gt en grondsoort (zand/loss).

Hoe praktisch en haalbaar is het om **de denitrificatiecapaciteit** mee te nemen ()?

Dhr. Zonderland (NMV)

Hoe kunnen de betere prestaties van intensieve bedrijven worden onderbouwd?

Dhr. Scholte Albers (GLTO)

✂✂ Wat is de relatie tussen de **kwaliteit van het oppervlaktewater** en de relatie met het **agrarisch handelen** (maatregelen, belasting)?

Verslag groep Schouwkamer

R. Jacobs, Mergellandcoöperatie (melkveehouder), M. v.d. Heuvel, Cumela (belangenbehartiger mestdistributie), M. Heijmans, LTO (medew. melkveehouderij en milieu), T. Hofstra, NMV (melkveehouder), C. Romijn, WLTO (melkveehouder), Peter Wilting, IRS (onderzoeker suikerbieten) A. Schutte, Expertisecentrum LNV (voorzitter), P. Hotsma, Expertisecentrum LNV (notulist), J. Elsinghorst, LNV-DL (lid projectgroep Evaluatie).

Op de vraag van Schutte welke punten extra aandacht behoeven stelt Jacobs dat dat naar zijn opvatting de trends in nitraatgehalte zijn: in Mergelland is er een zeer slechte relatie tussen het nitraatgehalte in het grondwater onder landbouwgronden en het nitraatgehalte van bronwater: het is dus zeer de vraag of de N uit de bronnen uit de landbouw komt.

Romijn en Hofstra vallen hem daarin bij: ook naar hun opvatting is er te weinig bekend over de relatie tussen wat de boer op zijn bedrijf doet en het nitraatgehalte van het grondwater (zand) of oppervlaktewater (klei). De balans is zoek tussen de bijdrage van de landbouw en die van andere bronnen. Veel bedrijven worden ten onrechte met generieke beleidsmaatregelen geconfronteerd: differentiatie is nodig/gewenst.

Hofstra is van opvatting dat in de klei- en veengebieden de invloed van de landbouw op het N-gehalte van het oppervlaktewater veel geringer is dan dat van de rioolwaterzuiveringen en de aanvoer met water uit de grote rivieren. Hem is meegedeeld dat er vrij veel rioolwaterzuiveringsinstallaties (RWZI's) zijn waar reeds bij 10 à 15 mm neerslag overstort plaatsvindt en dat afgesproken is dat niet aan te merken als "calamiteit" en dat men dergelijke overstorten ook niet hoeft te rapporteren! De bijdrage van RWZI's aan de N-belasting van het oppervlaktewater is/wordt daardoor waarschijnlijk onderschat. Belangrijkste vraag is dan: wat zijn de N-gehalten in het zogenoemde "eigen" water en waar komt dat vandaan.

Hofstra vindt op zandgrond de meetdiepte cruciaal: op het proefbedrijf De Marke komt men bijvoorbeeld met moeite op ongeveer 50 mg nitraat in het bovenste grondwater, maar het nitraatgehalte van het uit datzelfde gebied opgepompte drinkwater (25 meter?) ligt naar zijn zeggen slechts op circa 0,23 mg nitraat per liter.

Op een vraag van Romijn naar handhavingsaspecten deelt Elsinghorst mee dat LNV het rapport over naleving en handhaving z.s.m. naar LTO stuurt voor controle op eventuele aanvullingen of correcties.

Romijn wijst er op dat het grote bedrag aan heffingen in 2000 wijst op een te hoog gebruik van mest(stoffen) en/of een systeemfout in Minas. Wilting vindt het raar dat nu nog niet bekend is in welke mate elk een rol speelt. Van den Heuvel deelt mee dat het vaak voor komt dat op varkens- en kippenbedrijven de output lager is dan de input; naar zijn opvatting zitten de gaten aan de input-kant (voer). De slimme boeren hebben dit probleem inmiddels zelf opgelost, maar mogelijk is er een vrij grote groep die hier nu pas voor het eerst mee wordt geconfronteerd (en dus nog moet leren hoe hiermee om te gaan) of zijn er flink wat boeren die dat niet willen of kunnen leren.

Van den Heuvel vraagt zich af hoe groot straks het probleem met de loze mestafzetcontracten wordt: steeds meer veehouders moeten ten onrechte mestafzetcontracten sluiten en akkerbouwers (Klompse) willen daar juist een leveringsplicht aan gaan verbinden!

Het doel van 50 mg nitraat in grond- en oppervlaktewater wordt nu te veel nagestreefd via de "verliesnormen"; welke andere maatregelen zouden daar effectiever aan kunnen bijdragen? Het verlengen van het uitrijverbod met een maand bijvoorbeeld, zou de laatste twee jaar waarschijnlijk behoorlijk effectief geweest zijn.

Verslag Groep Bibliotheek

Voorzitter: Edo Biewinga

Deelnemers: G.K. van 't Klooster, NLTO, D. Jonkers, VROM, R. Vossen, EC
Rechtshandhaving, B. Muller, Praktijkcijfers2, W. de Hoop, LEI, J. Eggink,
Melkveehouder, en deelnemer Koeien en Kansen, H. Remmers Stichting Natuur en
Milieu

Notulist: Jan Janssen

Opdracht is twee vragen formuleren over rapport, te stellen aan de onderzoekers.

Gerbrand. van 't Klooster: vraagt of met gebiedsgerichte aanpak beter is te komen tot de gewenste doelstellingen dan met de huidige generieke aanpak. Voor een deel van de droge zandgronden zullen de normen voor grondwater niet gehaald kunnen worden. Een aanvullende opmerking daarbij zou kunnen zijn; moet op elke plek de milieudoelstelling gehaald worden?

R. Remmers; In het onderzoek ontbreekt bij de varianten een variant, waarbij ervan wordt uitgegaan dat de derogatie voor Nederland niet door Brussel wordt geaccepteerd, of dat de derogatie slechts voor een deel van de gronden wordt toegestaan. De vraag waar het dan om gaat is welke economische consequenties dit heeft voor de Nederlandse Landbouw.

Jan Eggink. Vraagpunt is of derogatie verzoek door Brussel geaccepteerd wordt? Voorstel/vraag is of het mogelijk is voor de boeren een vaste verliesnorm vast te stellen, zonder verder de verplichting om een MAO contract te moeten afsluiten. Achteraf de boer afrekenen op zijn behaalde resultaat. Op een vraag van B. Muller om de vraag te verduidelijken stelt Eggink dat hij zelf de maatregelen wil kunnen nemen die voor zijn bedrijf het meest gunstig zijn om gezien zijn bedrijfsomstandigheden te komen tot de gewenste milieu-doelstelling. Er wordt geen beloning gegeven aan boeren die het beter doen dan gemiddeld (of gewenst?); Dus is het beter om het doel vast te leggen (doelvoorschrift), en de boer vervolgens op het resultaat afrekenen zonder verder allerlei toeters en bellen (voorschriften) waarmee de melkveehouder rekening moet houden.

Een reactie van anderen is dat dit nu juist de essentie is van MINAS. (opmerking notulist; dat er later de MAO bij betrokken is heeft te maken met de druk op de mestmarkt, met name vanuit de intensieve veehouderij).

Bert Muller; In het rapport wordt aanscherpen van de norm doorgerekend. Bert Muller stelt dat management maatregelen meer bepalend zijn voor het uiteindelijk te bereiken nitraatgehalte in het grondwater, dan het toelaatbaar MINAS overschot. Hoe houdt het onderzoek rekening met de meest optimale managementmaatregelen voor het bereiken van de gewenste grondwaterkwaliteit. Dus de vraag is hoe is GLP / optimaal management verwerkt in de modellen?

Na de eerst ronde vindt een discussie plaats over de vragen.

Dhr. Remmers stelt dat een verkeerde vraagstelling bij het onderzoek de behandeling in de Tweede Kamer kan vertragen. De TK (en met name de PvdA) zal willen weten wat de economische consequentie is van het niet accepteren van het derogatie-verzoek, en dus de verplichting tot een verdere aanscherping van het gebruik van dierlijke mest op grasland.

Jan Eggink heeft geopperd om sterker te focussen op een doelvoorschrift zonder verdere regels (toeters en bellen).

Bert Muller stelt voor om de twee laatste vragen te combineren tot een vraag. Edo Biewinga stelt voor om de vragen van van 't Klooster en Muller te combineren. Dat wil zeggen gebiedsgerichte differentiatie en management gerichte maatregelen in een vraag mee te nemen. Een achterliggende gedachte van de vraag is; moet het gewenste doel van 50 mg Nitraat in grondwater op alle plekken gerealiseerd worden?

Jan Eggink zegt dat MINAS in zijn huidige vorm kan sturen richting management maatregelen die minder gunstig zijn voor het nitraatgehalte in het drinkwater, dit kan namelijk het geval zijn als in de rundveehouderij meer maïs in het bouwplan wordt opgenomen, waarbij voor de teelt van maïs grasland gescheurd moet/zal worden.

Te presenteren vragen:

Vraag 1:

Voor droge zandgronden levert aanscherpen van de normen onvoldoende resultaat voor het bereiken van de grondwater doelstelling. De vragen die er liggen zijn:

- geeft gebiedsgericht differentiatie mogelijkheden dit probleem op te lossen?
- Geven management maatregelen op bedrijfsniveau kans op tot de gewenste doelstelling voor de kwaliteit van het grondwater te komen?

Vraag 2:

Waarom is in het onderzoek niet de vraag mee genomen/gesteld wat de economische consequentie is van een eventuele verplichting van " Brussel" voor een verdere verlaging van het dierlijke mest gebruik dan tot 250 kg N/ha (een norm van 230 kg voor een deel van de gronden, of misschien wel volledig terug naar 170 kg N/ha uit dierlijke mest?).

Verslag werkgroep boomkamer

Deelnemers: J.C. Nijsten (ECLNV, vz), H.P. Smit (LNV-DL,vsl), H. Bulthuis (LNV-DL), M. Prinsen (Expertisecentrum Rechtshandhaving)), M. De Bode (LNV-DL), S. Hoekstra (LNV-DL), J.A. Suurland (VROM-BWL), R. Van den Berg (RIVM), R. Uwland (VROM-BWL), C.K. de Vries (Project Koeien en Kansen), C.H. Venderbos (Prov. Noord Brabant), T. De Juncker (Rabobank Nederland), J.M. Vrij (NZO), A. Bannink (VEWIN) R. Pleune (Waterpakt).

Centraal: Welke kritische vraagpunten hebben de deelnemers aan de workshop mbt de rapportage van het Milieu- en Natuurplanbureau na de inleiding van vanochtend en waarom zijn die belangrijk.

Tijdens de sessie vraagt de voorzitter met name de vertegenwoordigers van de maatschappelijke organisaties om een reactie. Dat zijn in deze werkgroep de heer Juncker (Rabobank), de heer Vrij (NZO), de heer Bannink (VEWIN) en de heer Pleune (Waterpakt).

1. Stimuleren landbouwbedrijven tot het nemen van maatregelen

Bij de heer Vrij van de NZO staat de vraag centraal: Biedt MINAS voldoende prikkels voor het bedrijfsleven om een meer duurzame landbouw te kunnen bedrijven?

Duidelijk is dat in ieder geval de voorlopers geprikkeld moeten blijven worden. Het is daarnaast ook noodzakelijk de ervaringen van de voorlopers door te vertalen naar de groep volgers. De heer Junckers van de Rabobank sluit daarbij: Financieel zouden er meer prikkels moeten zijn.

Tijdens de discussie die daarop volgt blijkt dat met name de voorlopers te maken krijgen met negatieve prikkels. Het sluiten van loze mestafzetcontracten treedt met name op bij de voorlopers/pioniers. Door management maatregelen weten zij immers te bereiken dat het vee minder stikstof uitscheidt dan op grond van de forfaitaire gegevens voor stikstof productie per dier. Die forfaitaire uitscheidingscijfers (exretiecijfers) zijn de wettelijke standaard. Een managementmaatregel is bijvoorbeeld een veevoermaatregel of een bemestingsmaatregel. Volgens de wettelijke standaard zou een boer een mestafzetcontract moeten afsluiten. Uit de MINAS-boekhouding, waarbij uit wordt gegaan van werkelijke excretiecijfers blijkt dat dat uiteindelijk niet nodig is en kan het contract ingetrokken worden.

De heer De Vries, projectleider van het project Koeien en Kansen, heeft een voorstel om de voorlopers extra te prikkelen zich te blijven ontwikkelen van duurzame bedrijfsmaatregelen. Hij stelt voor om de voorlopers stikstof te laten sparen zodat het sluiten van loze contracten kan worden voorkomen. Een andere oplossing kan zijn om de een voorloper te laten werken met werkelijke excretiecijfers voor het al of niet sluiten van een mestafzetcontract. Het gebruiken van de werkelijke waarden kan op grond van de accountant verklaring die nodig is voor de MINAS-aangifte. Dit komt in de buurt van het bonus- malusprincipe, maar zonder premie. Het blijft voor de (vooroplopende) ondernemer beperkt tot "strafvermindering voor goed gedrag", aldus De Vries.

Voor Juncker van de Rabobank is het overigens van belang meer inzicht te hebben in het verschil tussen de kosten die een bedrijf betaalt rekening houdend met forfaitaire uitscheidingscijfers en de kosten die hij werkelijk zou moeten betaald op basis van werkelijke uitscheidingscijfers.

2. Milieukwaliteit lange termijn

De maatschappelijke organisaties die betrokken zijn bij het milieu hebben een vraag ten aanzien van de milieukwaliteit op langere termijn. De rapportage van het Milieuplanbureau richt zich immers op de relatief kortere termijn. Voor Pleune van Waterpakt staat het bereiken van een goede milieukwaliteit centraal en spitst daarmee toe op het verminderen van de fosfaatbelasting naar het milieu centraal. Het fosfaatverlies op landbouwbedrijven moet immers uiteindelijk terug naar maximaal 1 kg fosfaat/ha. Deze maatregel heeft echter pas op de (zeer) lange termijn effect. Dit

verlies is opgenomen in de berekeningen voor de meest vergaande variant (H). Het in voeren van deze verliesnorm heeft echter vergaande sociaal-economische gevolgen. Vandaar dat het beleid deze variant waarschijnlijk niet voor de korte termijn (2004) kiest, zo meent Waterpakt.

Waterpakt vraagt zich af welke mogelijkheden er bestaan voor ondernemers wanneer de kosten voor die variant door een ondernemer over meerdere jaren kan worden uitgesmeerd wanneer daarvoor wel voor gekozen zou worden.

De heer Van den Berg is van mening dat ontwikkelingen inderdaad plaats hebben wanneer er iets moet gebeuren: "Als er meer druk op staat dan zijn we tot iets in staat." De verliesnorm moet echter ook weer niet te snel worden aangescherpt om een daadwerkelijke prikkel te kunnen zijn. Voor het verlagen van de verliesnorm voor fosfaat naar 1 kg per hectare moet een periode van 5 tot 10 jaar worden uitgetrokken (2-5 kg per jaar maximaal).

De heer Bannink van de VEWIN wil graag meer informatie over de lange termijn effecten van de verschillende varianten (verliesnorm-aangewezen areaal) op de kwaliteit van het diepere grondwater. Het duurt namelijk jaren voordat nitraat in het grondwater zit wat bijvoorbeeld voor drinkwater wordt gebruikt. "Ik zit nog te wachten op het water van 1986", brengt hij als voorbeeld naar voren. In het diepere grondwater is nog geen effect te zien van de invoering van verliesnormen van 1986.

Bijlage 2 De volledige 'statements' van de maatschappelijke organisaties

Statement LTO-Nederland

1. Positiebepaling LNV/VROM en LTO-Nederland inzake de uitwerking en uitvoering van het mestbeleid

Op 19 februari 2000 hebben de ministers van LNV en VROM enerzijds en de voorzitter van LTO-Nederland anderzijds een document ondertekend ("Positiebepaling LNV/VROM en LTO-Nederland") over de aanpak van de mineralenproblematiek. In de "Positiebepaling" is aangegeven waarover partijen het eens zijn, maar ook waarover de meningen uiteenlopen. LTO-Nederland gaat bij de evaluatie van het mestbeleid 2002 uit van de afspraken uit de "Positiebepaling", waaronder:

- ?? LTO-Nederland heeft ingestemd met de verliesnormen voor 2002 maar niet met de normen voor 2003 en verder.
- ?? De evaluatie van het mestbeleid in 2002 zal worden gebruikt om te bezien of aanpassing van de verliesnormen in 2003 gewenst is.
- ?? LTO-Nederland en LNV/VROM zijn van mening dat het verkrijgen van een derogatie voor het gebruik van dierlijke mest op grasland van 250 kg cruciaal is.
- ?? Indien de Europese Commissie de Nederlandse implementatie van de EU-nitraatrichtlijn niet accepteert, moeten de uitgangspunten voor de uitwerking van het beleid opnieuw worden vastgesteld. Daarbij zullen de ministers van LNV en VROM en LTO-Nederland opnieuw overleggen.
- ?? LTO-Nederland en LNV/VROM zijn van mening dat voor de motivatie van vergaande aanpassingen in de bedrijfsvoering van de landbouw een adequate onderbouwing nodig is van de noodzaak en de effectiviteit van de maatregelen.
- ?? LTO-Nederland is van mening dat differentiatie moet worden aangebracht tussen doelstellingen voor gebieden. Daarbij kan het gaan om bescherming van drinkwater of het tegengaan van eutrofiëring.
- ?? LTO-Nederland en LNV/VROM zijn gezamenlijk van mening dat voor 50.000 hectare droge zandgronden in prioritaire waterwingebieden een aanscherping van de generieke verliesnormen gerechtvaardigd is. LTO-Nederland is van mening dat dit niet het geval is voor de overige 200.000 hectare droge zandgronden, tenzij uit monitoring en onderzoek blijkt dat dit onontkoombaar is. Uitgangspunt voor LTO-Nederland hierbij is dat op deze 200.000 hectare op grotere diepte wordt gemeten.
- ?? Uitgangspunt bij de uitwerking van het stelsel van mestafzetcontracten is dat er niet meer dan 5% loze contracten komen en dat bedrijven gestimuleerd worden tot verdere benutting van het veevoerspoor.

2 Evaluatie-rapport "MINAS en Milieu": resultaten tonen aan dat het beleid kan en moet worden aangepast

LTO-Nederland vindt dat de resultaten van het evaluatie-rapport "MINAS en Milieu" aantonen dat de beleidsvoornemens moeten worden aangepast, dat knelpunten moeten worden opgelost, dat rekening moet worden gehouden met de (grote) sociaal-economische gevolgen van het beleid en met het gegeven dat aanpassing van de bedrijfsvoering tijd kost (leereffect). Dat geldt onder meer voor de volgende aspecten van het beleid:

- ?? aanwijzing droge zandgronden;

- ?? verliesnormen 2003 voor stikstof en fosfaat;
- ?? (veel te) groot aantal loze contracten in de melkveehouderij;
- ?? onverklaarbare (hoge) heffingen op (nagenoeg) grondloze bedrijven;
- ?? vereenvoudiging MINAS en vermindering administratieve lastendruk;
- ?? voortzetting kennisprojecten.

3. **Belangrijkste doel LTO-Nederland: objectivering van beleid**

LTO-Nederland streeft naar objectivering van het beleid. Daarmee wordt bedoeld dat het beleid en de daaruit voortvloeiende beleidsmaatregelen, waaronder de verliesnormen, gebaseerd moeten worden op monitoring-gegevens, dus op feiten en niet op veronderstellingen, prognoses, aannames en/of modelberekeningen. In de praktijk kunnen zich de volgende drie situaties voordoen:

- Er is geen probleem of het probleem is inmiddels opgelost. In dat geval is (aanscherping van) beleid niet nodig en niet gewenst.
Voorbeeld: uit het evaluatierapport MINAS en Milieu blijkt dat de nitraatconcentraties in het bovenste grondwater op klei- en veengronden nu al ruimschoots voldoen aan milieunormen.
- Het beleid is gebaseerd op verkeerde veronderstellingen of op gebrekkige gegevens. In deze situatie acht LTO-Nederland een eventuele aanscherping van het beleid vooralsnog niet verdedigbaar. Aanpassing van bestaand beleid is in sommige gevallen noodzakelijk.
Voorbeelden: (1) de effecten van de invoering van MINAS voor extensieve veehouderijbedrijven en van MINAS-AT per 1 januari 2000 zijn in het evaluatierapport MINAS en Milieu (nog) niet meegenomen, (2) de aanwijzing van droge zandgronden moet worden herzien omdat onvoldoende rekening is gehouden met de denitrificatiecapaciteit van de gronden en (3) de relatie tussen landbouwkundig handelen en lokale oppervlaktewaterkwaliteit is op basis van de thans beschikbare gegevens niet te leggen.
- Alleen indien onomstotelijk is komen vast te staan dat sprake is van een probleem (of van knelpunten) is aanpassing van het beleid verdedigbaar en/of noodzakelijk. LTO-Nederland vindt dat daarbij niet eenzijdig moet worden gekeken naar aanscherping van verliesnormen. Uit "MINAS en Milieu" blijkt namelijk dat aanscherping van verliesnormen niet in alle gevallen (kosten)effectief is en de gewenste milieukwaliteit niet altijd (wezenlijk) dichterbij brengt.
Voorbeelden van gesignaleerde knelpunten: (1) heffingenproblematiek op (nagenoeg) grondloze bedrijven, (2) groot aantal loze contracten in de melkveehouderij (75%), (3) sociaal-economische consequenties (voor intensieve veehouderij) van aanscherping van fosfaatnormen en (4) aanpassing van het bedrijfsmanagement kost tijd waarmee rekening moet worden gehouden.
Voorbeeld van milieuprobleem: gemeten, verhoogde nitraatconcentraties in het diepere grondwater in een beperkt aantal gebieden.

Reactie Stichting Natuur en Milieu op RIVM-rapport 'MINAS en Milieu'

1. Minas en met name het flankerend milieubeleid hebben voor een grote milieuwinst gezorgd. Complimenten voor de inzet van de sector en de betrokken ministeries.
2. De belangen van water, natuur en recreatie en herstel van de kwaliteit van de leefomgeving van mens, flora en fauna vergen een combinatie van aanscherpen van verliesnormen en aanvullende maatregelen. De situatie van de voorgestelde mestnormen voor 2003 is nog niet duurzaam volgens het RIVM. Het meest vergaande scenario H is nog ongeschikt voor herstel van ecologische kwaliteit (zowel voor fosfaat als voor ammoniak, biodiversiteit en het halen van de milieudoelstellingen uit het NMP4). Voor 2010 is scenario H het minimum.
3. Voor de EU-nitraatrichtlijn zijn de voorgestelde verliesnormen voor 2003 ongeschikt, want op 330.000 ha wordt de nitraatnorm dan overschreden. Daarom zal de stikstofverliesnorm in 2003 moeten worden aangescherpt tot 140 kg/ha (variant E).
4. Een volgend kabinet zal haar mestbeleid moeten richten op het doel van schoon oppervlaktewater en dus op aanscherping van de fosfaatnorm naar 10 kg/ha in 2003 of 2004 en 5 kg/ha in 2006. De meest voor de hand liggende fosfaatmaatregel is echter het opnemen in MINAS van fosfaatkunstmest vanaf 2003. Uit de RIVM studie blijkt dat deze set van maatregelen (variant F) leidt tot 50% reductie van de fosfaatbodembelasting en dus zeer effectief is. Met de norm van 10 kg fosfaatverlies kan ook een derogatienorm van 230 kg N/ha gehandhaafd worden.
5. Stichting Natuur en Milieu pleit voor invoering van variant G (combinatie E en F). De economische effecten van deze variant zijn groot, maar niet zo groot als variant H. Daarom ligt een 'warme' sanering voor de hand om 16-25 mln kg fosfaat op te kopen. Hiervoor zal minstens 350 mln euro voor ingezet moeten worden, voor specifieke opkoop in zones van 1-2 km rondom natuurgebieden.
6. Het mestafzetstelsel is door lekken in het systeem nog geen sluitend en sturend geheel (zie p. 119-122) en moet in 2003 fors aangescherpt worden (grondgebruikers moeten echt mest accepteren als ze hiervoor tekenen, ondercontractering in intensieve veehouderij en loze contracten in melkveehouderij verminderen, forfaitaire stikstofnorm 95% verhogen tot 100%).
7. Het areaal droog zand is niet 140.000 ha, maar naar nu blijkt eerder 600.000 ha (p. 186 RIVM rapport). In 2003 vindt ook op matig droog zand (Gt VI) een overschrijding plaats van de nitraatnorm van gemiddeld 58 mg/l en zal ook daar de verliesnorm omlaag moeten. Wel lijkt een onderscheid tussen 'droge' en 'natte' soorten matig droog zand (Gt VI) te verdedigen.
8. De door het RIVM geopperde herziening van de toetsdiepte van de nitraatnorm in grondwater (dieper toetsen dan het bovenste grondwater) is slecht onderbouwd en niet duurzaam.

Nederlandse Zuivel Organisatie

Mest en Maatschappij Statement NZO

1. Voor de zuivelindustrie is een duurzame melkveehouderij in Nederland van strategisch belang. Dat geldt zeker voor milieutechnisch verantwoord produceren. De zuivelindustrie wil een actieve rol spelen om dat mede te helpen realiseren. Dat heeft ze al laten zien met haar inspanningen voor een Integrale Milieu Aanpak Melkveehouderij. De NZO borduurt hierop voort.

2. Wij zijn blij dat er met deze studie nu cijfers op tafel liggen die duidelijkheid geven. Onze conclusie luidt: "er is een forse aanpassing nodig van het management van het melkveebedrijf op strategisch, tactisch en operationeel niveau". Dit geldt landelijk en op bepaalde droge zandgronden in het bijzonder.

3. Er is veel te leren van de voorlopers onder andere uit het project "Koeien en Kansen"

4. Kijk daarbij niet alleen naar de emissies maar naar het totale bedrijfsmanagement. Dit komt het bedrijfseconomisch resultaat ten goede. Zo gaan milieu en economie hand in hand.

5. We staan voor een grote uitdaging en die is: melkveehouders zodanig stimuleren en prikkelen dat ze van de voorlopers willen leren. Er moet een doorbraak komen en daarvoor moet tijd beschikbaar zijn.

6. Van de overheid vragen we:

- stel doelvoorschriften en geen voorschriften ten aanzien van de bedrijfsvoering,
- schaf loze mestafzetcontracten af
- participeer actief in het noodzakelijke veranderingsproces van de melkveehouderij

7. Als we het zo aanpakken heeft de melkveehouderij niet alleen Koeien maar worden bedreigingen omgezet in Kansen.

J.M. Vrij
Baarn, 19 maart 2002

Statement van Ruud Pleune, Waterpakt

1. Het is de opstellers van het rapport Minas en Milieu helaas niet gelukt om niet op de stoel van de beleidsmakers te gaan zitten. Te vaak wordt ingegaan op der maatschappelijke haalbaarheid van bepaalde scenario's en bepaalde maatregelen. Ook is het stuk vaak te normatief: er worden vaak termen gebruikt als 'hoog,' 'moeilijk,' 'langzaam' e.d., terwijl een rapport van een kennisinstituut daar toch eigenlijk een referentie bij zou moeten geven. Hoog in vergelijking tot... bijvoorbeeld, of zich zou moeten beperken tot bevindingen en zich onthouden van normatieve en politieke aanvullingen.
2. Het fosfaatprobleem wordt nu genuanceerd met de opmerking dat het niet zo'n ramp is wat er aan fosfaatophoping plaatsvindt, omdat het probleem toch al groot is. Dit lijkt een redenatie als: *ik heb de afwas al 3 dagen laten staan, dus is het nu zeker geen probleem om hem de 4^e dag ook weer niet te doen.*
3. Wij vinden dat het nog te vroeg is om naar plaats en tijd te differentiëren. Verliesnormen van 5 kg fosfaat/ha, 80 kg stikstof/ha (grasland) en 35 kg stikstof/ha (bouwland) kunnen worden gezien als basisnormen, die overal gehaald moeten worden. De natte gronden zijn daarbij niet minder gevoelig dan de droge gronden, kijkend naar het waterbeleid voor de komende jaren en het gevaar van eutrofiëring in zee en meren. Laten we niet vergeten dat de nitraatrichtlijn net zo goed ontworpen is ter voorkoming van eutrofiëring. En de mogelijkheden om in minder eutrofiëringsgevoelige wateren hogere nutriëntenconcentraties toe te staan blijken erg tegen te vallen, vanwege de beïnvloeding van de benedenstrooms gelegen wateren.
4. We vinden het aantal scenario's beperkt. Het zijn soort alles-of-niets gevallen waarbij alleen de invoering in 2003 wordt nagegaan. Het zou goed zijn als er ook een soort middellange termijn scenario zou worden opgesteld, waarin bijvoorbeeld tussen 2003 en 2007 een jaarlijkse stapsgewijze aanscherping van de normen van 2003 naar de in punt 3 geschetste basisnormen is opgenomen. Daarmee kan dan onder andere worden nagegaan of (en waar) hiermee in 2010 de streefwaarden voor oppervlaktewater kunnen worden bereikt, zoals door ministers en staatssecretaris is toegezegd.

Statement M. van den Heuvel, CUMELA

- 1) Er is geen mestoverschot in Nederland en het is er, behalve tijdelijk in een natte periode, noch nooit geweest althans niet bij de mestdistributeurs. Al de mest op tijd wordt aangeboden is deze altijd op enige wijze te plaatsen, binnen de MINAS normen, in de akkerbouw, bij de extensieve veehouderijbedrijven of elders (verwerking en export)
- 2) De dagvoorzitter citeerde meermalen de filosoof Poppe, maar ik draag u een citaat voor van, ook een bekende filosoof, koning Salomo. Deze verwees naar de overheersing van de ambtenaren in het land Israël.

Prediker 5 vers 7

a. Willibrord vertaling

~~Als~~ Als je ziet dat in een bepaald gebied de kleine man onderdrukt wordt en recht en gerechtigheid worden verkracht, verbaas je dan niet. Want ambtenaren nemen elkaar in bescherming tot de hoogste toe. Bij dit alles is er nog één geluk voor een land; Een koning die bekommert is om de landbouw.

b. Vertaling in opdracht van het Nederlandsch Bijbelgenootschap

~~Indien~~ Indien gij de onderdrukking van de arme en schending van recht en gerechtigheid opmerk in het gewest, verbaas u daarover niet, want de ene hooggeplaatste loert op de ander en weer hogeren loeren op hen.

Een voordeel bij dit alles is een koning die de akkerbouw begunstigt.

Statement H. Denters, Provincie Gelderland namens het IPO

1) Zo rond het moment dat de brief over de evaluatie naar de Tweede Kamer gaat geven Gedeputeerde Staten van mijn provincie en andere reconstructieprovincies opdracht aan de reconstructiecommissies om deze plannen voor te bereiden.

Voor een belangrijk deel heeft de opdracht betrekking op de bijdrage aan het oplossen van een aantal mest georiënteerde milieu problemen. (RUN Reconstructiewet maar ook SGR-2 vragen dit aan ons)

Voor regionale partijen staat hierbij de vraag centraal welke veehouderij er gelet op de milieu randvoorwaarden, waar in de regio een plaats kunnen houden.

Het evenwicht op de landelijke mestmarkt (liefst ook op regionaal niveau) is daarbij van groot belang.

Daarom is het van belang dat we weten welke alternatieve scenario's er achter de hand worden gehouden in geval de derogatie niet wordt verleend. In dat geval is op 250.000 ha grasland jaarlijks $250 - 170 = 80$ kg N minder stikstof aanwendbaar, Samen met de aanscherping van de verliesnormen dreigt dan een flinke toename van het mestoverschot en een evenredige koude sanering door het MAO stelsel.

Pronk heeft aangegeven dat er in de aflopende Kabinetsperiode geen geld voor een nieuwe opkoopregeling is. Alternatieve scenario's lijken (bewust) niet uitgewerkt te zijn om niet de indruk te wekken dat het Rijk niet voor de volle honderd procent achter het derogatieverzoek blijft staan.

We zijn nieuwsgierig naar deze alternatieve scenario's omdat de Richtlijn bestuurlijk/ juridisch gezien geen ruimte voor de derogatie lijkt te bieden. (zie voor de onderbouwing van deze stelling Milieu en Recht, april '96- Hofhuis en Jans: "Afwijken van de Nitraatrichtlijn?")

2) Daar waar realiseren grenswaarde problemen oplevert, of het aanscherpen van de verliesnormen in verband met ongewenste effecten op de omvang van de veestapel niet gewenst wordt gevonden wordt gesuggereerd dat hier met aanvullend gebiedsgericht beleid mogelijk een oplossing voor gevonden kan worden. Als regionale overheden zien we geen kans om maatregelen te stimuleren om aan de grenswaarde van de EU Nitraatrichtlijn te gaan voldoen zonder daarbij in strijd met het EU kader voor steun aan de landbouw te komen.

Statement dhr Jacobs, Mergellandcoöperatie

Minas is een goed systeem voor mineralenmanagement, omdat het de individuele ondernemer afrekent op zijn mineralenbeheer en helpt de 50 mg N norm te halen. Het verband is echter niet 1 op 1. Tevens is Minas nodig om de derogatie binnen te halen. Zou dit niet lukken dan komt er een extra N overschot van 80 miljoen kilo. Dit betekent een inkrimping van 800.000 melkkoeien (helpt huidige veestapel), omdat de melkveehouders het grasland hebben en de intensieve sectoren de mestcontracten. Dit ter inleiding, in de rapportage wordt gesteld dat bodemaard de uitspoelinggevoeligheid voor een groot deel bepaald. Men stelt dus dat löss uitspoelinggevoelig is zonder dit degelijk wetenschappelijke te onderbouwen. Verder haalt men de meetresultaten aan van een bronnen onderzoek dat niet representatief is voor het gehele gebied. Bovendien vormt dit onderzoek volgens Watermaatschappij Limburg geen goede indicator voor de gehalten in het diepere grondwater. Als dit wel zo zou zijn zou allang ver boven de 100 mg N in het diepere grondwater zitten. Dit laatste wordt ook nog eens bevestigd door de heer Bannink van de VEWIN (in de zaal) die in de pauze vertelt dat 90% van wat over nitraat onder löss gesteld wordt aannamen zijn. Daarom wil ik verwijzen naar een TNO studie die in afrondende fase zit, waarin het volgende duidelijk aangegeven wordt:

Löss lijkt op basis van bodem textuur (org.stof/lutum) heel erg veel op klei.

Uit deze literatuurstudie blijkt dat löss op basis van onderzoek met daadwerkelijke metingen, en niet op basis van berekende uitspoeling, veel minder uitspoelinggevoelig is dan eerstgenoemde rapport doet voorkomen. Dit komt door het grote vochtleverende vermogen (capillaire werking) en de veel diepere bewortelbaarheid (3-4m i.p.v. 1m).

Tot slot het volgende omdat löss in het rapport niet apart is doorgerekend in de alternatieven vrezen we dat we alweer geconfronteerd gaan worden met generieke normen een eisen voor zandgronden. Dit terwijl het "Koeien&Kansen"-bedrijf, 8 praktijkcijfer2 bedrijven en 200 deelnemers van het mineralen project "Voor wat Hoort wat" laten zien dat gebiedsgerichte maatregelen beter werken dan algemene maatregelen (gooi die sluier af en kijk naar de feiten). U doet deze groep voorlopers en het gehele gebied dan ook zeer tekort met uw rapportage. Dit zal vergaande gevolgen hebben voor de bedrijven en dus ook voor de aantrekkelijkheid van het gebied!

Dhr. T. Hofstra, Nederlandse Melkveehouders Vakbond.

De tijd is kort, maar bedankt voor de uitnodiging voor het 1-minutenpraatje. Een hele kleine greep.

De wetenschappelijke onderbouwing en monitoring is volstrekt onvoldoende. Het boekwerk 'Balans en verkering' ademt een sfeer van aannames en rekenmodellen uit. De meetdiepte en het aantal keren meten is bepalend. Maar die zijn niet bekend. In Nederland heeft men van het begin af aan te hoog gemeten. Door dit, samen met het geheel aandienen als uitspoelingsgevoelig en foute rapportage, is een verkeerd beeld ontstaan.

Van alle opgepompte drinkwater is het gemiddelde N-gehalte 3,5 mg/l. Door de steeds grotere vraag naar drinkwater (138 liter per dag per persoon) zijn de drinkwaterbedrijven zelf mede verantwoordelijk voor een eventueel hogere N-gehalte en verdroging.

Bovenal komt maar ± 58% van al het drinkwater uit de grond. De rest komt uit oppervlaktewater met een vele malen lager N-gehalte en vele andere schadelijke stoffen en het is 2,5 keer zo duur om daar drinkwater van te maken.

De eutrofiëringsnorm in Nederland is 2,2. Het N-gehalte van het water dat Nederland binnenkomt en over 60% van Nederlands gebied uitstroomt, is dus vele malen hoger. Hoe is die norm ooit te bereiken?

De volstrekt onvoldoende capaciteit van de RZI, samen met de overstorten en recreatievaart, zorgen voor een erg hoge belasting van het oppervlaktewater. Dit is schijnbaar moeilijk in beeld te brengen en Brusselse resolutie dringt hier wel op aan. Er is ook een Brusselse bacteriologische norm voor RZI. Nederland overschrijdt die meer dan 100 maal.

In de melkveehouderijsector is nog nooit onderzoek gedaan in gebiedseigen oppervlaktewater, allemaal aannames en rekenmodellen. Wel hebben 500.000 km 'boerensloten' een erg grote zuiverende werking.

Samengevat: de sector zorgt voor schoon drinkwater uit grondwater (winputten zitten niet in stedelijk gebied) en zuivert het oppervlaktewater. Dit is wat kort door de bocht en het is ook geen ontkenning, maar wij willen afgerekend worden op een juiste wetenschappelijke onderbouwing en monitoring en een juiste balans in mate van vervuiling ten opzichte van de Nederlandse samenleving.

Bijlage 3 Deelnemerslijst werkconferentie "Mest en Maatschappij", 19 maart 2002, Baarn

1.	Algemene Inspectiedienst (AID)	R. D. Woittiez
2.	Bureau Heffingen	A. Spriensma - Heringa
3.	Cultuurtechnische werken en grondverzet, Meststoffendistributie en Loonwerken in de Agrarische sector (CUMELA Nederland)	M. van den Heuvel
4.	Expertisecentrum LNV, EG3	J. van Vliet
5.	Expertisecentrum LNV, EG3	J.C. Nijsten
6.	Expertisecentrum LNV, EG3	J.W.M. Janssen
7.	Expertisecentrum LNV, EG3	P.H. Hotsma
8.	Expertisecentrum LNV, EG4	A.J. Schutte
9.	Expertisecentrum LNV, EG5	H. Bos
10.	Expertisecentrum LNV, EG5	G.C. van Eck
11.	Expertisecentrum LNV, EG5	L. Beijer
12.	Expertisecentrum LNV, EG6	P.A.M. Besseling
13.	Expertisecentrum Rechtshandhaving (RHh)	M. Prinsen
14.	Expertisecentrum Rechtshandhaving (RHh)	R. Visser
15.	Expertisecentrum Rechtshandhaving (RHh)	R. Vossen
16.	Gewestelijke Land- en Tuinbouworganisatie (GLTO)	J. Scholte Albers
17.	Instituut voor Rationele Suikerproductie (IRS)	P. Wilting
18.	Koeien en Kansen	J.W. Eggink
19.	LTO Nederland	A. Lanting
20.	LTO Nederland	M. Heijmans
21.	Mergellandcoöperatie	R. Jacobs
22.	Ministerie van LNV, directie Landbouw	A. van Hoorn
23.	Ministerie van LNV, directie Landbouw	A.S.M. Tabak
24.	Ministerie van LNV, directie Landbouw	H. Bulthuis
25.	Ministerie van LNV, directie Landbouw	E. Biewenga
26.	Ministerie van LNV, directie Landbouw	H. van der Linden
27.	Ministerie van LNV, directie Landbouw	H.P. Smit
28.	Ministerie van LNV, directie Landbouw	J. Elsinghorst
29.	Ministerie van LNV, directie Landbouw	M. de Bode
30.	Ministerie van LNV, directie JZ	R. Haije
31.	Ministerie van LNV, directie Landbouw, Nitraatbureau	S. Hoekstra
32.	Ministerie van V&W	B. Hellings
33.	Ministerie van VROM, DGM/BWL	J.A. Suurland
34.	Ministerie van VROM, DGM/BWL	D. Jonkers
35.	Ministerie van VROM, DGM/BWL	P. Henkens
36.	Ministerie van VROM, DGM/BWL	R. Uwland

37.	Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt (NAJK)	E. Ordelman
38.	Nederlandse Akkerbouw Vakbond (NAV)	A. Klompe
39.	Nederlandse Kunstmest Federatie (NKF)	J.M. Oosting
40.	Nederlandse Melkveehouders Vakbond	T. Hofstra
41.	Nederlandse Melkveehouders Vakbond	D. Boschma
42.	Nederlandse Zuivel Organisatie (NZO)	J.M. Vrij
43.	Noordelijke Land- en Tuinbouworganisatie (NLTO)	G.K. van 't Klooster
44.	Noordelijke Land- en Tuinbouworganisatie (NLTO)	A. Maarsingh
45.	Plant Research International (PRI)	H.F.M. Aarts
46.	Project Praktijkcijfers 2	B. Muller
47.	Productschappen, Vee, Vlees en Eieren (PVE)	E. Geurtsen
48.	Project Koeien en Kansen	C.K. de Vries
49.	Project Praktijkcijfers 2	J. Bosman
50.	Provincie Gelderland, Afd. MW/MB/MK	H. Denters
51.	Provincie Noord Brabant, Afd LGM	C.H. Venderbos
52.	Rabobank Nederland	T. de Juncker
53.	Redactie Agrarisch Dagblad	G. ter Horst
54.	Redactie Agrarisch Dagblad	K. van der Horst
55.	Redactie Boerderij	M. ter Horst
56.	Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling (RIZA)	S. Pletten
57.	RIVM	R. van den Berg
58.	RIVM	H.J. Westhoek
59.	Stichting Natuur en Milieu	H.W. Remmers
60.	Vereniging van Accountants- en Belastingadviesbureaus (VLB) , (LTB Adviseurs en Accountants)	H. Scholte
61.	Vereniging van Accountants- en Belastingadviesbureaus (VLB), (Countus accountants + adviseurs)	B. Stormink
62.	Vereniging van Kunstmest Producenten (VKP)	R. Coster
63.	Vereniging van Waterbedrijven in Nederland (VEWIN)	A. Bannink
64.	Waterpakt	R. Pleune
65.	Waterpakt	L. Absil
66.	Westelijke Land- en Tuinbouworganisatie (WLTO)	M. van Spijk
67.	Westelijke Land- en Tuinbouworganisatie (WLTO)	C. Romijn
68.	Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO)	T. van Korven
69.	Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO)	Chr. van Gisbergen